

REY BREDBERI VA O'ZBEK ADABIYOTIDAGI INSONIYLIK VA ANTIUTOPIK RUH UYG'UNLIGI

Xalilova Shoxista Muhammadi qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi, o'qituvchi
+998900471828

shohistakhalilova95@gmail.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17379348>

Annotatsiya: Ushbu maqolada amerikalik yozuvchi Rey Bredberi ijodi va o'zbek adabiyotida insoniy qadriyatlar, ma'naviy inqiroz va jamiyatga qarshi ruhiy kurash g'oyalari tahlil qilinadi. Har ikki adabiy maktabda antiutopik ruh, inson erkinligi, adabiyotning ma'naviy missiyasi hamda jamiyatdagi axloqiy mas'uliyat masalalari o'xshash falsafiy yo'nalishda talqin etilgani ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: Rey Bredberi, o'zbek adabiyoti, antiutopiya, insoniy qadriyatlar, erkinlik, ma'naviy inqiroz, adabiy uyg'unlik.

XX asr adabiyotida insoniyatning ma'naviy inqirozi, texnika taraqqiyoti ortidagi ruhiy bo'shliq, erkin fikrning yo'qolishi kabi muammolar markaziy o'ringa chiqdi. Aynan shu davrda Rey Bredberi o'zining "Fahrenheit 451", "Ertaga – qiyomat", "Mars xronikalari" kabi asarlari orqali inson tafakkurining qadsizlanishiga, texnokratik jamiyatning sovuq mexanizmlariga qarshi chiqdi.

O'zbek adabiyotida ham Sadriddin Ayniy, Abdulla Qahhor, O'tkir Hoshimov, Tog'ay Murod kabi yozuvchilar insoniylikni saqlash, ma'naviy poklanish va jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurash g'oyalarini ilgari surganlar. Ularning ijodida ham Bredberinikidek insonning ichki dunyosi markazda turadi.

Rey Bredberi asarlarida insonning o'qish, fikrlash, his qilish qobiliyatini himoya qilish asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Yozuvchi uchun insonni inson qiladigan narsa — bu **fikrlash erkinligi, xotira, va his-tuyg'udir**. Uning "Fahrenheit 451" romanida tasvirlangan jamiyat — kitoblar yoqiladigan, bilim taqiqlanadigan, inson tafakkuri nazorat ostiga olingan dunyodir. Bunday muhitda inson o'z mohiyatini yo'qotadi, chunki Bredberi nazarida **kitob — insoniyat xotirasi**, uni yo'qotish esa inson ruhining o'limi bilan barobardir. Shu bois yozuvchi o'z asarlari orqali o'quvchini "fikrni o'chirish"ga qarshi ogohlantiradi, adabiyotning inson ongini uyg'otuvchi kuch ekanini ta'kidlaydi. Bredberining qahramonlari, xususan, "Fahrenheit 451"dagi Guy Montag, kitoblarni yoqish vazifasini bajaruvchi odam sifatida o'zini anglash jarayoniga kiradi. U o'z ichki uyg'onishini his qiladi, fikrlash va his qilish orqali insoniylikka qaytadi. Shu tarzda yozuvchi **insonning o'z ruhiy mohiyatiga qaytishini** insoniyatni qutqaruvchi yagona yo'l sifatida ko'rsatadi.

Rey Bredberining "Marsga hujum" hikoyasi insonning his-tuyg'ulari, xotira va orzularining qanday qilib uni o'zi yaratgan illuziyaga asir etishi mumkinligini ko'rsatadi. Hikoyada Marsga uchib borgan insonlar o'zlariga tanish shahar, yaqin insonlar va oila muhitini ko'radilar. Ular bu mo'jizaga ishongan holda ehtiyotkorlikni yo'qotadilar. Aslida esa bu "uy" manzarasi va "yaqinlar" — Marsliklar tomonidan yaratilgan illyuziyadir. Bredberi bu orqali insonning eng muqaddas tuyg'usi — uyga, o'tgan hayotga sog'inchning ham manipulyatsiya vositasiga aylanishi mumkinligidan ogohlantiradi. Quyidagi parchada muallif insonning hissiy zaifligini, shubha va haqiqat o'rtasidagi kurashni ifodalaydi:

“Bu koinot orqali birinchi parvozimiz. Kemada biz ikki kishi edik, men va do'stim Berg”, — dedi ayol.

“Uchinchi sayyorada hayot bo'lishi mumkin emas”, - bosiqlik bilan javob berdi eri. Ayol esa beixtiyor “go'sht bo'laklarini qaynab turgan olovga tashladi...”

Bu dialog orqali yozuvchi ikki qarama-qarshi dunyoqarashni beradi: ayol -hissiyot, ishonch, ruhiy sezgi timsoli; erkak esa - mantiq, ilm va shubha ramzi. Ularning suhbatida insoniyatning ichki ziddiyati namoyon bo'ladi: aql bilan yurak o'rtasidagi muvozanat. Bredberining badiiy mahorati shundaki, u oddiy uy muhitida kechayotgan suhbat orqali butun insoniyatning ruhiy holatini ifodalay oladi. Hikoyadagi “o'sha-o'sha kuy, o'sha-o'sha ohang” iborasi esa ramziy ma'no kasb etadi - bu nostalgiya, o'tgan hayotga qaytish istagini ifodalaydi. Shu bilan birga, u insonni halokat sari yetaklayotgan “xotira tutilishi”ni ham bildiradi. Ayol go'shtni olovga tashlayotgani sahnasi - oddiy maishiy detal bo'lsa-da, metaforik jihatdan insonning odatiy hayotga yopishib olishi, o'z xayoliga berilib, haqiqatni anglay olmasligining belgisidir. Bredberi bu asarda insonni nafaqat texnologik xavfdan, balki o'z his-tuyg'ulari va ishonchining o'zidan keladigan xavfdan ham ogohlantiradi. Shuning uchun bu hikoya antiutopik xarakterga ega: unda jamiyatni emas, balki insonning ichki dunyosini “buzilgan tizim” sifatida ko'rsatadi. O'zbek adabiyotida ham shunga o'xshash ruhiy muammolar ko'tarilgan. Masalan, O'tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” romanida inson mehrining yo'qolishi, ota-onaga bepisandlik, ma'naviy sovuqlik jamiyat halokatining boshlanishi sifatida talqin qilinadi. Hoshimovda qahramonlar oddiy hayot sahnalarida o'z insoniyatini sinovdan o'tkazadi - bu jihatdan u Bredberi bilan bir g'oyaviy chiziqda turadi. Ikkala adib ijodida ham insonni ruhiy uyg'otish, uni o'z ma'naviy ildizlariga qaytarish asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi. Bredberida bu uyg'onish texnologik va ruhiy xavf fonida kechsa, Hoshimovda u ijtimoiy va axloqiy so'nish orqali tasvirlanadi. Har ikkisi uchun ham insonni inson qiladigan narsa - o'qish, eslash, his qilish, mehr ko'rsatish qobiliyatidir. Xuddi shunday, o'zbek yozuvchilari ham inson ma'naviyatini jamiyat barqarorligining asosi deb biladilar. O'tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” romanida yozuvchi o'zbek oilasidagi mehr, e'tibor, ota-onaga hurmat va insoniy munosabatlarning yo'qolishi orqali **ma'naviy inqiroz** muammosini yoritadi. Asardagi Oydin, Anvar kabi obrazlar orqali u inson o'zligini boy berayotgan, ma'naviy qadriyatlardan uzoqlashayotgan jamiyatni tanqid qiladi. Hoshimov uchun ham Bredberi singari eng katta yo'qotish — bu **ruhiy befarqlik**. Bredberining qahramonlari kitobsiz va his-tuyg'usiz jamiyatda yashasa, Hoshimovning qahramonlari **mehrsiz, vijdotsiz muhit**da yashaydilar. Ikkala yozuvchi ham insonni o'z ruhiga qaytishga, yurak va tafakkur uyg'unligida yashashga da'vat etadi. Bu jihatdan O'tkir Hoshimov va Rey Bredberi o'rtasida chuqur g'oyaviy uyg'unlik mavjud. Ikkalasi ham **insonni uyg'otuvchi adabiyot** tarafdoridir: biri — texnologiya va siyosat bosimi ostidagi insonni, ikkinchisi — ma'naviy beparvolik girdobiga tushgan insonni ogohlantiradi. Har ikki ijodkor uchun yozuvchi — bu **ruhiy ogohlantiruvchi**, adabiyot esa insoniyatni o'zini unutishdan saqlovchi kuchdir. Bredberi asarlarida “inson o'qimasa, u yashamaydi”, degan g'oya ustuvor bo'lsa, Hoshimovda “inson mehrsiz yashay olmaydi” degan xulosa ilgari suriladi. Biri g'arbona tafakkur doirasida, ikkinchisi sharqona axloqiy an'analar asosida shu fikrni badiiy asoslaydi. Demak, Bredberi va Hoshimov ijodini birlashtiruvchi g'oyaviy markaz — **ma'naviyat orqali insonni asrash**dir. Bredberi uchun texnologiya insonni o'z ruhidan ajratadigan xavfdir.

“Ertaga – qiyomat” hikoyasida inson yaratgan mashinalar uni o‘z dunyosidan siqib chiqaradi. Yozuvchi texnik taraqqiyotning axloqiy nazoratsiz rivojlanishini tanqid qiladi. O‘zbek adabiyotida ham zamonaviylik va ma’naviyat to‘qnashuvi muhim mavzu bo‘lib, O‘tkir Hoshimov, Xurshid Do‘stmuhammad va Erkin A‘zam kabi yozuvchilarning qahramonlari zamon bilan inson orasidagi ruhiy uzilishni boshdan kechiradilar. Ayniy esa “Sudxo‘rning o‘limi”da insonni moddiy manfaatlar qulligidan qutulishga da’vat etadi. Bu g‘oya Bredberining “insonni o‘z ruhini eslatish” maqsadiga uyg‘un keladi. Rey Bredberi uchun adabiyot insonni saqlab qoluvchi kuchdir. U “kitoblar yoqilgan jamiyat”ni ogohlantiruvchi ramz sifatida tanlaydi. Uningcha, kitob — bu insoniyat xotirasi. O‘zbek adabiyotida ham shunga o‘xshash qarash mavjud: Sadridin Ayniy, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon singari adiblar asarlarida so‘zning, ilmning, xotiraning muqaddasligi asosiy g‘oya sifatida ilgari suriladi. Ular uchun ham yozuvchi jamiyatning “axloqiy uyg‘otuvchisi”dir.

Bredberi va o‘zbek yozuvchilari ijodida asosiy uyg‘unlik — insonni “ruhiy zulmat”dan qutqarish g‘oyasidir. Ularning adabiy dunyoqarashi shuni ko‘rsatadiki, jamiyat taraqqiyoti texnologiyadan emas, balki insonning ichki dunyosi, ma’naviy tozaligidan boshlanadi. Bredberi g‘arb jamiyatini ogohlantirsa, o‘zbek yozuvchilari milliy muhitda shu ogohlantirishni davom ettiradilar. Har ikki adabiyotda insonning ongini saqlash — eng yuksak qadriyat sifatida talqin etiladi.

Xulosa. Rey Bredberi va o‘zbek adabiyoti vakillarini birlashtiruvchi jihat — insoniylikni asrash g‘oyasidir. Bredberi texnokratik dunyoga qarshi fikr, o‘zbek yozuvchilari esa ma’naviy va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi ruhiy kurash orqali inson sha’nini himoya qiladilar. Ularning asarlarida adabiyot insoniyatni “eslatish”, “uyg‘otish” va “tozalash” vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, g‘arb va sharq adabiyotlari o‘rtasidagi bu g‘oyaviy uyg‘unlik adabiyotning yagona maqsadi, ya’ni insonni yo‘qotishdan saqlab qolish g‘oyasida mujassamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bradbury, R. Fahrenheit 451. New York: Ballantine Books, 1953.
2. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. Toshkent: Sharq, 1994.
3. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1991.
4. Hoshimov, O‘. Ikki eshik orasi. Toshkent: Sharq, 1995.
5. Tog‘ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. Toshkent: Sharq, 1997.
6. Saidov, A. “O‘zbek adabiyotida senzura va erkinlik masalasi.” O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, №3, 2015.
7. Bloom, H. Ray Bradbury’s Fahrenheit 451: Modern Critical Interpretations. New York: Chelsea House, 2001.
8. Roberts, A. Science Fiction. London: Routledge, 2006.